

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-6\(36\)-1677-1691](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-6(36)-1677-1691)

Дрогомирецька Людмила Романівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-9770-2724>

ІКОНОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ЯК ІСТОРИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ РЕКОНСТРУКЦІЇ СВІТОГЛЯДУ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Дослідження світоглядних орієнтирів середньовічного суспільства вимагає вивчення джерел, що фіксують події, уявлення, цінності та символічні структури. У цьому контексті особливої ваги набувають іконографічні джерела — образотворчі твори художнього чи культового змісту, з ідеологічними й соціальним кодами доби. Метою цієї статті є дослідження іконографічних джерел для реконструкції ментальних уявлень, вірувань, символічних образів та соціальних моделей середньовічної України, зокрема характеристики потенціалу цих джерел у міждисциплінарному історичному аналізі. Під час дослідження визначено, що іконографічні образи, створені в контексті релігійної традиції, зосереджено на значущих компонентах світогляду тогочасного українського суспільства: уявлення про сакральне, етичні норми, місце людини у світі, співвідношення земної й небесної влади, концепції гріха і спасіння. Проаналізовано типові форми візуальних джерел, зокрема ікони, фрески Києво-Печерської лаври, Софії Київської, рукописні мініатюри з «Ізборників» та «Апостолів», предмети декоративного мистецтва. Застосування методів іконології (за Е. Панофським) та семіотики культури (за Ю. Лотманом) дало змогу виокремити основні символи та інтерпретувати їх як носії ментального змісту. Доведено значущість візуальних джерел у контексті сучасних історичних реконструкцій, особливо на тлі обмеженості письмових матеріалів. Іконографічні джерела є вагомим інструментом у реконструкції світоглядних уявлень середньовічного українського суспільства, доповнюючи текстові джерела і розширюючи межі історичного пізнання. Їхня інтерпретація сприяє не лише виявленню сакрально-моральної структури мислення того часу, а й розумінню соціальних і культурних ієрархій, символічних кодів, що формували колективну ідентичність. Перспективними є подальші дослідження, що інтегрують методи історії, іконології, культурної антропології та цифрової

гуманітаристики для створення комплексної картини візуальної культури українського середньовіччя.

Ключові слова: іконографія, візуальна історія, ментальність, середньовічна історія України, ікона, фреска, книжкова мініатюра, світогляд, реконструкція, історичне джерело.

Drohomyretska Liudmyla Romanivna PhD (History), Docent, Docent of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-9770-2724>

ICONOGRAPHIC SOURCES AS A HISTORICAL TOOL FOR RE-CONSTRUCTING THE WORLDVIEW OF MEDIEVAL UKRAINIAN SOCIETY

Abstract. The study of the worldview of medieval society requires access to sources that record events, ideas, values, and symbolic structures. In this context, iconographic sources, i.e., visual works that carried artistic or religious content and ideological, social, and mental codes of their time, are of particular importance. This article aims to investigate how iconographic sources can be used to reconstruct mental representations, beliefs, symbolic images, and social models of medieval Ukraine, as well as to assess the potential of such sources in interdisciplinary historical analysis. The study has shown that iconographic images created in the context of religious tradition capture essential components of the worldview of Ukrainian society of that time: ideas about the sacred, moral order, the place of man in the world, the relationship between earthly and heavenly power, and the concepts of sin and salvation. Typical visual sources are analyzed, including icons, the Kyiv Cave Monastery and St. Sophia of Kyiv frescoes, manuscript miniatures from the Book of Common Prayer and the Apostles, and decorative art objects. The use of the methods of iconology (according to E. Panofsky) and semiotics of culture (according to J. Lotman) allowed us to identify key symbols and interpret them as carriers of mental content. It is concluded that visual sources are essential in modern historical reconstructions, especially against the background of limited written materials. Iconographic sources are a valuable tool in reconstructing the worldview of medieval Ukrainian society, complementing textual sources and expanding the horizons of historical knowledge. Their interpretation allows us not only to reveal the sacred and moral structure of the thinking of that time, but also to understand the social and cultural hierarchies and symbolic codes that formed the collective identity. Further research that integrates the methods of history, iconology, cultural anthropology,

and digital humanities to create a comprehensive picture of the visual culture of the Ukrainian Middle Ages is promising.

Keywords: iconography, visual history, mentality, medieval history of Ukraine, icon, fresco, book miniature, worldview, reconstruction, historical source.

Постановка проблеми. У сучасній історичній науці вектор досліджень змінився з виключно вивчення історії подій на аналіз ментальності, системи цінностей та світоглядних уявлень минулих епох. Одним з основних напрямів у цій площині є аналіз візуальних (іконографічних) джерел, що є не лише художніми витворами, а глибоко закодованими носіями ідеологічних, релігійних та соціокультурних смислів. Взаємопроникнення та трансформація західноєвропейських і східних іконографічних звичаїв (православних, католицьких, греко-католицьких, протестантських) на території України в XVII–XVIII ст. сформувало різноманітну мистецьку спадщину [1, с. 137].

Актуальність теми зумовлено потребою розширення джерельної бази для вивчення середньовічного українського суспільства не тільки через тексти, а й через зображення, що часто є доступнішими виразниками масового світогляду. Ікони, фрески, мініатюри в рукописах не лише передають релігійні сюжети, а й відображають уявлення людей про Бога, людину, добро і зло, соціальний порядок, смерть і вічність. З огляду на це іконографія є важливим інструментом для реконструкції ментального простору середньовічної людини.

Попри значний мистецтвознавчий інтерес до українського середньовічного іконопису, наразі його потенціал як історичного джерела світоглядної реконструкції реалізований неповністю.

Часто візуальні образи розглядаються лише як ілюстративний матеріал, тоді як вони здатні відкривати глибші смисли, формувати уявлення про те, як люди розуміли своє місце у світі, якими були їхні духовні орієнтири та життєві пріоритети.

Таким чином, дослідження іконографічних джерел як способу пізнання світогляду середньовічного українського суспільства є важливим і своєчасним напрямом міждисциплінарного історико-культурного аналізу, що дає можливість краще зрозуміти духовну природу епохи Київської Русі та пізнішого середньовіччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання наукового інтересу до іконографії як до специфічного типу історичного джерела, здатного не лише ілюструвати релігійні чи художні процеси, але й відтворювати структури ментальності, культурні архетипи, уявлення про сакральне, моральне,

соціальне в середньовічному українському суспільстві широко представлено у низці сучасних праць.

Зокрема, науковиця О. Деревська [1] досліджує вплив іконографії Реформації на українське мистецтво, підкреслюючи значення пошуку першозразків для вивчення зміни світоглядних орієнтирів у зображеннях сакрального. Авторка акцентує на трансформації візуальних кодів під впливом релігійних дискусій, що мали резонанс у православному середовищі України.

Дослідниця О. Юрчишин-Сміт [2] розглядає постать ченця Іллі та його внесок у формування української та румунської барокової гравюри. Через іконографічний аналіз авторка визначає глибокі ідеологічні й есхатологічні смисли в гравюрному мистецтві XVII ст., що відображають соціальну ієрархію та уявлення про владу і духовний авторитет.

Вчені Д. Банашака та співавтори [3] пропонують археологічну перспективу, аналізуючи предмети з острова Ледницького і Геча, зокрема декоративно-ритуальні зображення руського походження. Автори доводять, що навіть ці об'єкти можуть містити символіку сакрального порядку та концепти загробного світу.

Науковці С. Терський та І. Зінків [4] аналізують музичні інструменти Галицько-Волинської держави як частину візуально-акустичного ландшафту середньовічної культури. Акцентовано на образах музикантів у фресках та мініатюрах як репрезентації не лише естетичного, а й релігійного сенсу — музика як божественна гармонія.

Цифровізації іконографічних джерел присвячене дослідження професора О. Бондаренка [5]. Воно відкриває нові можливості для масового доступу до візуального матеріалу, зокрема для його компаративного та семантичного аналізу, інтерпретації в міждисциплінарному полі.

Акценти на гендерному аспекті зроблено вченою О. Ковалевською [6], яка досліджує портрети жінок XVI–XVIII ст. Авторка через іконографію простежує зміну уявлень про жіночу побожність, соціальну роль і символічну ідентичність, що дає змогу реконструювати ментальні уявлення епохи.

Порівняльну культурологічну практику застосовують науковці В. Бублей і М. Русяєва [7], які досліджують термін *Maestà* та особливості сієнського живопису. Аналізуючи паралелі між західноєвропейською та українською іконографією, вони підкреслюють діалог культур і вплив візантійської традиції на формування місцевих візуальних моделей.

Актуальне бачення іконографії як репрезентації національної ідентичності в сучасному контексті пропонують автори Л. Вербицька і Р. Великий [8]. Хоча дослідження охоплює модерний період, воно вказує на тяглість образів і цінностей, закладених ще у середньовічну добу.

Низку праць присвячено книжковій мініатюрі, фресковому живопису та сакральному простору. Дослідник Б. Гринда [9] аналізує рисунок у західній середньовічній книжковій традиції, підкреслюючи семантичну функцію мотивів. Науковці А. А. Дем'янчук [10] і Д. Соколова [11] вивчають іконографію сакральних сюжетів у контексті археології, теології та локальної традиції.

На методологічному рівні авторка С. Костишева [12] аргументує необхідність поєднання мікро- та макроісторичних практик при роботі з візуальними джерелами, а дослідниця І. Зінків [13] розкриває символічне значення музичних інструментів як частини духовної культури.

Узагальнене бачення розвитку досліджень українського мистецтва представлено у роботі вченого В. Делути [14], в якій наголошено на недостатній інтерпретації іконографії як повноцінного історичного джерела.

Нарешті, джерельною базою для методології аналізу є класична праця дослідника Е. Панофського [15], що є основою іконологічної практики й актуалізується в сучасному українському академічному контексті.

Огляд публікацій засвідчує розширення сфери досліджень іконографічних джерел — від аналізу окремих зразків до міждисциплінарних реконструкцій культурної пам'яті та ментальностей. Це формує підґрунтя для розуміння візуальної культури середньовічної України як повноцінної системи, що фіксує базові уявлення про світ, людину, владу, духовне спасіння й історичну ідентичність.

Мета статті – дослідити іконографічні джерела як засоби реконструкції ментальних уявлень, релігійних вірувань та соціальних моделей середньовічного українського суспільства.

Для досягнення мети дослідження сформульовано такі завдання:

Окреслити поняття та типологію іконографічних джерел, що застосовуються для вивчення історії середньовічної України.

Визначити основні компоненти світогляду, відображені в іконографічних образах: уявлення про сакральне, моральні норми, уявлення про владу, смерть, гріх, спасіння тощо.

З'ясувати роль іконографії як джерела історичної реконструкції ментальності українського суспільства середини XVI ст..

Виклад основного матеріалу. Іконографічні джерела є важливим компонентом у вивченні гуманітарних наук, зокрема історії, культурології та мистецтвознавства.

Це візуальні об'єкти, створені у певному історичному контексті, що відображають конкретні уявлення про світ, суспільні норми, релігійні переконання, соціальну структуру та інші складники ментального простору епохи. У контексті середньовічної України такими джерелами передусім є

ікони, фрески, мініатюри, гравюри, декоративно-ужиткові предмети з візуальними мотивами [5].

Сучасні історичні дослідження дедалі активніше застосовують інструменти візуальної історії (visual history), що передбачає аналіз зображень не як «ілюстрацій» до текстів, а як самостійних носіїв смислу та історичного знання. Така практика ґрунтується на визнанні того, що культура зображення — це самостійний спосіб комунікації, що формує і транслює уявлення про світ на рівні текстової традиції. Важливим теоретичним підґрунтям для аналізу візуальних джерел є іконологія. Цей напрям розроблений Е. Панофським, який запропонував три рівні аналізу зображення: первинний (опис предметного змісту), іконографічний (традиційні символи та мотиви) та іконологічний (глибинні смисли, ідеї, світоглядні моделі) [15].

Водночас в українському контексті продуктивним є звернення до семіотичної школи Ю. Лотмана, згідно з якою візуальні образи розглядаються як знаки в культурному коді, що функціонують у межах семіосфери — цілісного знакового простору. Ця практика дає змогу трактувати зображення не ізольовано, а в контексті системи цінностей та структур мислення певної спільноти. Проте аналіз іконографічних джерел вимагає особливої методологічної обережності, оскільки їхня інтерпретація передбачає не лише мистецтвознавче дослідження, але й глибоке розуміння історичного, богословського та соціального контексту. Зображення, особливо релігійного характеру, часто побудовані за складною системою символів, що була очевидною для творців, але потребує декодування для сучасного дослідника. Крім того, слід враховувати умовність і канонічність зображень, притаманних християнському мистецтву, що обмежують ступінь реалізму, але водночас підкреслюють ідеологічну та духовну цінність образів [14].

Водночас іконографічні джерела мають значні переваги порівняно з писемними, насамперед офіційними текстами: вони сприяють виявленню таких компонентів світогляду, що нечасто отримують пряме текстове вираження — емоційні настрої, колективні архетипи, візуальні уявлення про ідеали, страхи, потойбіччя. Вони є значущими для реконструкції уявлень «простих людей», які на відміну від авторів писемних джерел не завжди були залучені до формування офіційної історії. Зокрема, іконографія є джерелом «мовчазного знання» — непромовлених, але соціально значущих смислів, що функціонували у суспільстві як аксіоматичні.

Іконографічні джерела середньовічної України репрезентують різноманітні форми візуальної культури, кожна з яких має особливий змістовий, релігійний, соціальний та ідеологічний потенціал. Усі вони формують розгалужену систему візуальної комунікації, що була зрозумілою та

символічно значущою для сучасників. Розгляд основних типів цих джерел дає змогу виокремити основні форми виявлення середньовічного світогляду в образотворчій традиції. Серед них чільне місце посідають ікони — один із центральних елементів сакральної культури Київської Русі. Вони не лише були об'єктом релігійного поклоніння, а й виконували функцію символічної трансляції богословських і соціальних ідей. Через іконопис формувався цілісний візуальний космос, у якому були представлені уявлення про святість, спасіння, моральні чесноти, зокрема порядок небесної та земної ієрархії. Ікона не є «портретом» святого, а радше духовним образом, що містить закодовану інформацію про норми поведінки, ідеали аскези, мучеництва, жертвності. Зокрема, образ Богородиці «Оранта», зображеної в апсиді Софії Київської, має не лише богословський зміст, а й символізує ідею опіки над державою, духовне заступництво і візантійський ідеал сакральної влади. Крім того, у цьому аспекті ікони були важливим інструментом легітимації політичної влади через асоціацію князів з божественним порядком. Фрески в храмах є ще одним типом іконографічних джерел, що дають можливість реконструювати світоглядні уявлення як духовенства, так і мирян. Стінопис Києво-Печерської лаври, Софії Київської, Спасо-Преображенського собору в Чернігові репрезентує не лише традиційні біблійні сюжети, а й багатошарові системи символів, що унаочнюють середньовічні уявлення про світ, людське життя і потойбіччя. Зображення Страшного суду, сцени з життя Христа, святих воїнів (Юрій Змієборець, Димитрій Солунський) мають як релігійно-виховну, так і соціально-регулятивну функцію: вони вказують на межі дозволеного, зразки поведінки, уявлення про гріх і кару. Сакральний простір храму візуально структурувався відповідно до середньовічної моделі Всесвіту, у якій земне і небесне, тимчасове і вічне взаємодіяли у межах єдиної символічної системи.

Доповненням до монументального живопису є мініатюри в рукописах — ще одна важлива форма візуального вираження середньовічного світогляду, що поєднує сакральне з повсякденним. Мініатюри є цінним джерелом іконографічної інформації про повсякденне життя, побут, структуру суспільства, політичну і релігійну ідеологію. Зокрема, у таких пам'ятках як «Ізборники» Святослава (1073, 1076), «Євангелія» Остромирове (1056–1057), Київські «Апостоли» можна знайти багаті приклади зображень, що репрезентують князівську владу, духовенство, церковні обряди, зокрема алегоричні й символічні сцени. Мініатюри виконували не лише декоративну, а й навчальну роль: допомагали неписьменним або малограмотним читачам сприймати богословські ідеї, формували уявлення про християнську космологію, боротьбу добра і зла, роль святих у посередництві між Богом і людьми. Крім того, їхня особливість полягає в тому, що вони часто

створювалися як князівські замовлення і були ідеологічно зумовленими, відображаючи уявлення еліт про порядок, мораль і владу.

До іконографічних джерел середньовічної України належать предмети декоративно-ужиткового мистецтва, гравюри, печатки, вишивки, різьблення на дереві чи камені. Зокрема, гравіювання на хрестах, окладах книг, церковному начинні, прикрасах часто містило складні орнаментальні композиції, біблійні сцени або зображення святих. Печатки — як князівські, так і церковні — давали уявлення про офіційні символи влади, герби, християнські емблеми, часто супроводжували написами. Декоративні мотиви, що прикрашали одяг, тканини або предмети побуту, виконували не лише естетичну, а й символічну функцію, іноді мали апотропеїчне (захисне) значення. Ці джерела значущі для реконструкції побутових уявлень, естетичних норм, релігійної побожності та форм народної релігійності.

Іконографічні джерела є не лише продуктом мистецтва, а й наочним втіленням світоглядних уявлень епохи. Їхнє змістовне наповнення дає можливість реконструювати ментальну структуру середньовічного українського суспільства — від уявлень про сакральне до розуміння суспільного порядку, моралі, смерті та спасіння. Образи, що фіксуються у фресках, іконах, мініатюрах, передають цілісну модель світу, де поєднані релігійна доктрина, народні вірування, соціальні уявлення й морально-етичні орієнтири. Для систематизації цих уявлень доцільним є узагальнення основних світоглядних компонентів, що візуально закріплювались у тогочасній іконографії (табл. 1). Отже, іконографічні образи є цінним історичним джерелом, що дає змогу простежити основні засади середньовічного світогляду українського суспільства. Їхній зміст є не випадковим або лише художнім, а навпаки — ідеологічно вивіреним, теологічно обґрунтованим і соціально значущим. У таблиці наведено, як через візуальні символи закодовувались релігійні істини, моральні настанови, уявлення про владу, життя, смерть і місце людини у світі. Така практика аналізу джерел сприяє не лише інтерпретації окремих образів, а й розкриттю складної системи культурних смислів, що формували духовні засади суспільства середньовічної України.

У сучасній історичній науці зростає інтерес до візуальної культури як до самостійного і повноцінного джерела знання про минуле. Іконографічні джерела, що впродовж тривалого часу вважались переважно об'єктом мистецтвознавчого аналізу, наразі дедалі активніше інтегруються в історичні дослідження, зокрема у вивчення світоглядних структур, релігійних уявлень, колективної пам'яті, соціальних моделей і культурних ідеологій. Їхнє значення надзвичайне для тих періодів, коли письмова традиція є обмеженою або виражає лише вузький соціальний прошарок — зазвичай еліту чи духовенство.

Таблиця 1

Основні компоненти світогляду середньовічного українського суспільства та їхня візуалізація в іконографічних джерелах

Компонент світогляду	Як відображено в іконографії	Приклад (тип джерела / образ)
Уявлення про са-кральне	Зображення святих, ангелів, Богородиці, Христа в ієрархічному, ідеалізованому вигляді; використання німбів, золотого тла	Ікона «Христос Пантократор», Богородиця Оранта в Софії Київській
Моральні норми	Образи святих мучеників, праведників, сцен боротьби зі спокусою, символіка чеснот (терпіння, смирення)	Ікона «Святий Юрій», сцени з життя Антонія Печерського (фрески Лаври)
Уявлення про владу	Зображення князів у молитві перед Христом, Богородицею; ікони з покровом над правителем або містом	Мініатюра з Ізборника Святослава 1073 р., фрески зі сценою «Моління за князя», Смерть і потойбіччя, Сцени Страшного суду, зображення пекла і раю, християнські уявлення про загробне життя, фрески Софії Київської, «Лествиця» у рукописах
Гріх і покарання	Зображення демонів, сцени спокуси, зважування душ, пекельних мук; контраст грішника і святого	Фреска «Страшний суд», сцени зі «Сказання про Варлаама і Йоасафа»
Ідея спасіння	Зображення Христа як Спасителя, сцени воскресіння, прощення гріхів, зцілення; символіка хреста й агнця	Ікона «Зішестя в ад», «Розп'яття», сцени з життя святих
Місце людини у світі	Зображення людини як частини божественного порядку, її підпорядкування вищій волі, обмеженість тілесного	Ікони аскетів, ченців; сцени молитви, пустельництва
Циклічність часу, свято	Ілюстрації календарних свят, біблійних подій, життя Христа й Богородиці у річному літургійному колі	Мініатюри з Мінеїв, ікони річного кола свят
Уявлення про суспільство	Ієрархічне зображення людей: князі, духовенство, простолюдини; акцент на соціальній ролі й обов'язках	Зображення князя у центрі композиції, «Покров Пресвятої Богородиці»

Джерело: створено автором

Перевага іконографії полягає у її здатності доповнювати й розширювати письмові джерела. Тексти часто фіксують нормативну сторону світогляду — що дозволено, наказано чи ідеалізовано. Натомість візуальні образи — з огляду на їхню специфічну мову символів, композицій, стилістики — дають змогу заглибитися в уявлення, що функціонували на рівні колективної уяви, архетипів і емоційних настроїв. Зокрема, іконографічні сцени «Страшного суду», численні зображення мучеників, ангелів, демонів тощо містять деталі, що рідко описуються в текстах, але надзвичайно важливі для розуміння повсякденного страху, надії, уявлень про загробне життя або роль святих у суспільстві.

Крім того, іконографія є незамінним інструментом у реконструкції ментальностей, тобто глибинних, часто неусвідомлюваних установок, що формували сприйняття світу в певну історичну епоху. Ці ментальності неможливо повністю описати за допомогою текстів, оскільки вони проявляються у звичаях, жестикуляції, емоціях, символах — і саме зображення дають можливість «зловити» ці елементи у візуально закріпленій формі. Ікони, мініатюри, фрески є вікнами у світ середньовічних уявлень про добро і зло, гріх і спасіння, тілесність і духовність, владу і підкорення, свято і буденність. Вони відображають не лише офіційну доктрину, але й і народні адаптації, місцеві традиції, елементи побутової релігійності.

Для повного розуміння цих візуальних наративів важливо звертатися до більш комплексного аналітичного інструментарію. Особливо перспективним напрямом дослідження є міждисциплінарна практика, що поєднує методи історії, мистецтвознавства, культурної антропології, релігієзнавства та навіть психології. Такий синтез сприяє не лише точній ідентифікації зображення, але і їхній інтерпретації у широкому контексті соціальних практик, ритуалів, релігійної символіки та ідеологічної комунікації. Зокрема, аналіз ікон у поєднанні з даними археології, топографії, аналізом церковного простору й літургійної практики дає змогу повніше реконструювати сакральне мислення середньовічної людини. Антропологічна практика сприяє розумінню того, як зображення «працювали» в суспільстві, впливали на поведінку, формували норми, створювали уявний зв'язок між людиною та трансцендентним.

У XI–XIII століттях український іконопис формувався у межах культурної моделі, яку принесло хрещення Русі у 988 році. Прийняття християнства з Візантії означало не лише зміну релігійної парадигми, але й активне залучення до візантійського культурного простору. Саме Візантія, на той час один із найрозвиненіших осередків християнського мистецтва, стала головним джерелом іконографічних зразків, технік, стилістики, богословських концепцій, що лягли в основу руської іконописної традиції.

Це був період канонічного мистецтва – суворо регламентованого, позачасового, символічного. Ікони не прагнули до реалістичного відтворення зовнішнього світу чи емоцій. Їхня мета – бути духовними образами, «вікнами у вічність», зосередженими на трансцендентному сенсі. Центральним стало прагнення до «сакрального типу»: фронтальні постаті, мінімум просторової глибини, умовність поз та жестів. Ікона не імітувала дійсність – вона творила священний простір.

Провідним центром мистецького життя стає Київ, а Софійський собор з його мозаїками й фресками є найкращою ілюстрацією візантійських впливів. Мистецтво цього періоду відзначається урочистістю, монументальністю, що відповідало високому статусу нової християнської держави. Разом із тим, навіть у межах цього канону починають з'являтися перші елементи локальної стилістики, наприклад, певна м'якість обличчя, спроби наділити святого більш індивідуальними рисами.

У період Київської Русі (XI–XIII століття) іконопис розвивався переважно під впливом візантійської традиції, яка була адаптована до місцевих умов. Одним із найвідоміших зразків цього часу є ікона «Богородиця Оранта» у Софійському соборі в Києві.

Вона не є звичайною іконою для приватного вшанування, а частиною монументального храмового ансамблю. Її масштабність, нерухомість і фронтальність створюють образ вічного заступництва, що уособлює не лише релігійну, а й політичну ідею – духовну опору державності. Іншим прикладом раннього іконопису є збережені фрагменти мозаїк і фресок у Михайлівському Золотоверхому монастирі, які засвідчують високий рівень стилістичного освоєння візантійської традиції[16].

Монгольська навала 1240 року значно послабила центр у Києві, і мистецьке життя поступово зміщується на захід – у регіони Галичини, Волині, а згодом і на північний схід.

У цей період іконопис розвивається в умовах, коли українські землі перебувають під впливом різних держав: Великого князівства Литовського, Польського королівства, Угорщини. Це сприяє поступовому збагаченню художньої мови – до візантійської спадщини додаються елементи західноєвропейської естетики.

Починаючи з XIV століття, в іконописі Галичини і Волині простежуються риси, які умовно можна назвати «ренесансними». Це ще не повний гуманістичний прорив, як у західному Ренесансі, але вже відчутне зрушення: зростає інтерес до людської емоції, до тілесності, індивідуальності. У композиціях з'являється більша просторовість, більш природні жести, тепліші кольори, багатші драпірування. Святий вже не є лише символом ідеї – він частково стає особистістю, зі своїм внутрішнім життям. Такий зсув у бік

антропоцентризму є ознакою доби, коли старий візантійський канон починає поступово пристосовуватися до нових культурних викликів [17].

Зокрема, ікона «Святий Юрій, який вражає змія» з Дрогобича (XV ст.) демонструє вже зовсім інший стиль порівняно з київськими зразками XI століття. Тут видно динаміку, експресивність, навіть певний драматизм. У той час як ікони Унівського монастиря або Перемишля поєднують візантійську схему композиції з готичним витонченим рисунком, що просочився із західноєвропейських рукописів та сакрального живопису.

Однією з найяскравіших пам'яток волинського іконопису є ікона «Христос Пантократор» з Луцька (кінець XIV — початок XV ст.), яка вирізняється монументальністю образу, спокійною строгою симетрією та глибоким поглядом, що спонукає до внутрішнього самозаглиблення. У Галичині слід звернути увагу на Богородичні ікони з Унівського монастиря та образи зі Львова й Перемишля, де простежується стилістичне оновлення – зростає увага до індивідуальних рис обличчя, динаміки руху, емоційного контакту між фігурами. Наприклад, ікона «Богородиця з дитям» з Унева (кінець XV ст.) вирізняється теплим колоритом, м'якими рисами Марії, яка ніжно схиляється до Ісуса, що демонструє впливи західної готики та, можливо, північного Ренесансу.

Не менш важливими є також спроби створення локальних стилів – наприклад, перемишльської школи іконопису, де простежується особливе тяжіння до графізму, декоративності, іноді – до наївної виразності. Такі регіональні відмінності свідчать про гнучкість іконографічної традиції, її здатність адаптуватися до різних політичних і культурних контекстів, зберігаючи при цьому свою сакральну функцію.

Таким чином, український іконопис XI–XVI століть проходить складну, але надзвичайно цікаву еволюцію – від суворого візантійського канону до більш відкритої та багатоголосої мови пізнього середньовіччя. Цей шлях позначений не лише мистецькими змінами, а й глибокими трансформаціями світогляду – від космологічного уявлення про світ як сакральну ієрархію до більш індивідуалізованого бачення людини як активного суб'єкта духовного життя. Саме у здатності іконографії фіксувати зміни історичної свідомості і полягає її виняткова культурна цінність.

Висновки. Іконографічні джерела є значущим складником історичної інформації, що сприяє глибшому проникненню в духовний світ середньовічного суспільства, виходу за межі офіційної текстової традиції та реконструкції елементів колективної свідомості й повсякденного релігійного досвіду. Їхнє значення полягає не лише в ілюстративності чи естетичній вартості, а насамперед у тому, що візуальні образи фіксують цілісну систему смислів, символів та уявлень, що були зрозумілими й

важливими для людей певної епохи. Саме через мову зображення іконографія дає змогу «прочитати» ті аспекти світогляду, що не завжди могли бути чітко виражені письмово.

У межах візуального матеріалу чітко простежуються основні компоненти ментального світу середньовічної України: уявлення про сакральне як основу буття; чітка моральна ієрархія, що розділяє добро і зло; ідея спасіння як основної мети людського життя; уявлення про смерть, пекло і рай; символічна легітимація влади як божественно наданої; образи гріха і покарання; зокрема уявлення про соціальний порядок, роль громади, святість тілесної та духовної аскези. Іконопис, фрески, мініатюри та інші типи зображень закріплювали ці уявлення в колективній пам'яті, формували ціннісні орієнтири, брали участь у вихованні, ритуалах, богослужбовій практиці.

Значущою є міждисциплінарна практика вивчення іконографії — перетин історії, мистецтвознавства, антропології, релігієзнавства, семіотики. Вона дає можливість інтерпретувати образ не лише як художній твір, а як соціально-історичний документ, що відображає не лише авторське бачення, але й колективне уявлення спільноти.

Таким чином, іконографія є не лише доповненням до письмових джерел, а повноцінним і самодостатнім історичним джерелом. Її систематичне застосування в історичному аналізі є необхідною умовою для глибокого і багатовимірного осмислення духовного та культурного життя середньовічної України.

Література:

1. Деревська О. Вплив іконографії реформації на українське мистецтво та питання пошуку першозразків. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Т. 1, Вип. 72. С. 136-149. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-19>.
2. Юрчишин-Сміт О. Чернець Ілля (fl.1637–1663). Українська та румунська гравюра доби бароко. Київ : Музей книги і друкарства України, 2021. 327 с.
3. Банашак Д., Индицька, Е., Ковальчик А., Криштофяк Т., Міцяк М., Табака А. Ранньосередньовічні пам'ятки руського походження з острова Ледницького і Геча. *Ucrainica Mediaevalia*, 2019/2020. № 2/3. С. 83–108. URL: https://um.inf.ua/css/Articles/%E2%84%96%202/8_Led_83-108.pdf.
4. Terskyi S., Zinkiv I. Archaeological musical instruments from the territory of Galicia-Volhynia state as part of Slavic instruments of the Xth –the XIV th centuries. *East European Historical Bulletin*. 2022. № 22. Р. 8–23. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.22.253745>.
5. Бондаренко, О. В. Цифровізація джерел середньовічної історії України: сучасний стан та перспективи. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. 2024. Вип. 67. С. 44–53.
6. Ковалевська О. Портрети жінок XVI--XVIII ст. як об'єкт іконографічного дослідження. *Ukrainian Historical Journal*. 2025. № 2. Р. 136-153. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.136>.

7. Бублей В. Русяєва М. Maestà: термінологія та іконографія в контексті сієнського живопису раннього Проторенесансу. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Т. 1, Вип. 73. С. 115-126. URL: <http://195.20.96.242:5068/kvnaoma-xmlui/handle/123456789/761>.
8. Вербицька Л., Великий Р. Сучасний український іконопис як відображення національної ідентичності. Fine art and culture studies. 2024. № 3. С. 206–212. DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-3-28>.
9. Гринда Б. Рисунок у мистецтві середньовічної книги латинського заходу: до питання історії, особливостей художньої практики та семантики іконографічних мотивів. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2024. Т. 48. С. 67–74. DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v48i.751>.
10. Дем'янчук А. Л. Сакральне мистецтво та християнська археологія щодо історії церкви та догми у дослідженні святого Йосифа Більчевського. Culturological almanac. 2024. № 3. С. 82–90. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.10>.
11. Зінків І. Проблеми реконструкції та значення слов'янських музичних інструментів у духовній культурі середньовічної Європи. Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2024. Т. 48. С. 37–49. DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v48i.747>.
12. Костишева С. Поєднання макро- та мікрорівневих методів в процесі історичного пізнання. Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ». (Кембрідж, 18 жовтня 2024). Кембрідж. 2024. Р. 470–475. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-18.10.2024.109>.
13. Соколова Д. К. Особливості ікон святої трійці миргородського та переяславського полків XVII–XVIII століття. Ukrainian art discourse. 2024. № 4. С. 134–140. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2024.4.19>.
14. Deluga W. Ukrainian art. The past and present of scientific research. Academia letters. 2022. DOI: <https://doi.org/10.20935/al5720>.
15. Panofsky E. Studies in iconology. humanistic themes in the art of the Renaissance. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/studiesiniconolo00pano>.

References:

1. Derevska, O. (2024). Vplyv ikonohrafii reformatzii na ukrainske mystetstvo ta pytan-nia poshuku pershozrazkiv [Influence of the reformation iconography on ukrainian art and the search for primary samples]. *Aktualni pytan-nia humanitarnykh nauk - Topical issues of the humanities*, 1(72), 136-149. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-19> [in Ukrainian].
2. Yurchyshyn-Smit, O. Chernets Illia (fl.1637–1663). (2021). *Ukrainska ta rumunska hraviura doby baroko* [Ukrainian and Romanian engraving of the Baroque period]. Kyiv : Muzei knyhy i drukarstva Ukrainy, 327 [in Ukrainian].
3. Banashak, D., Indytska, E., Kovalchyk, A., Kryshchak, T., Mitsiak, M., Tabaka, A. (2019/2020). Rannoserednovichni pam'iatky ruskoho pokhodzhennia z ostrova Lednytskoho i Gecha [Early medieval monuments of Russian origin from Lednitsky Island and Gecha.]. *Ucrainica Mediaevalia*, 2/3, 83–108. https://um.inf.ua/css/Articles/%E2%84%96%202/8_Led_83-108.pdf [in Ukrainian].
4. Terskyi, S., Zinkiv, I. (2022). Archaeological musical instruments from the territory of Galicia-Volhynia state as part of Slavic instruments of the Xth –the XIV th centuries [Ar-chaeological musical instruments from the territory of Galicia-Volhynia state as part of Slavic instruments of the Xth -the XIV th centuries]. *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk - East European Historical Bulletin*, 22, 8–23. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.22.253745>.

5. Bondarenko, O. V. (2024). Tsyfrovizatsiia dzherel serednovichnoi istorii Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy [Digitalization of sources of medieval history of Ukraine: current state and prospects]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of Izmail State University of the Humanities*, 67, 44–53 [in Ukrainian].

6. Kovalevska, O. (2025). Portrety zhynok XVI–XVIII st. yak ob'iekt ikonohrafichnoho doslidzhennia [Portraits of women of the XVI–XVIII centuries as an object of iconographic research]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal - Ukrainian Historical Journal*, 2, 136–153. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.136> [in Ukrainian].

7. Bublei, V., Rusiaieva, M. (2024). Maestà: terminolohiia ta ikonohrafiia v konteksti sienskoho zhyvopysu rannoho Protorenesansu [Maestà: terminology and iconography in the context of Siena painting of the early Proto-Renaissance]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk - Topical issues of the humanities*, 73(1), 115–126. <http://195.20.96.242:5068/kvnaoma-xmlui/handle/123456789/761> [in Ukrainian].

8. Verbytska, L., Velykyi, R. (2024). Suchasnyi ukrainskyi ikonopys yak vidobrazhen- nia natsionalnoi identychnosti [Contemporary Ukrainian iconography as a reflection of national identity]. *Fine art and culture studies*, 3, 206–212. <https://doi.org/10.32782/facs-2024-3-28> [in Ukrainian].

9. Hrynda, B. (2024). Rysunok u mystetstvi serednovichnoi knyhy latynskoho zachodu: do pytannia istorii, osoblyvosti khudozhnoi praktyky ta semantyky ikonohrafichnykh motyviv [Drawing in the art of medieval books of the Latin West: to the question of history, features of artistic practice and semantics of iconographic motif]. *Ukrainska kultura : mynule, suchasne, shliakhy rozvytku - Ukrainian culture: past, present, ways of development*, 48, 67–74. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v48i.751> [in Ukrainian].

10. Demianchuk, A. L. (2024). Sakralne mystetstvo ta khrystyianska arkheolohiia shchodo istorii tserkvy ta dohmy u doslidzhenni sviatoho Yosyfa Bilchevskoho [Sacred art and Christian archeology in relation to the history of the church and dogma in the study of St. Joseph of Bilczewski]. *Culturological almanac*, 3, 82–90. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.10> [in Ukrainian].

11. Zinkiv, I. (2024). Problemy rekonstruktsii ta znachennia slovianskykh muzychnykh instrumentiv u dukhovnii kulturi serednovichnoi yevropy [Problems of reconstruction and the importance of Slavic musical instruments in the spiritual culture of medieval Europe]. *Ukrainska kultura : mynule, suchasne, shliakhy rozvytku - Ukrainian culture: past, present, ways of development*, 48, 37–49. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v48i.747> [in Ukrainian].

12. Kostylieva, S. (2024). Poiednannia makro- ta mikrorivnykh metodiv v protsesi istorychnoho piznannia [Combining macro- and micro-level methods in the process of historical cognition]. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*. Cambridge, 470–475. <https://doi.org/10.36074/logos-18.10.2024.109> [in Ukrainian].

13. Sokolova, D. K. (2024). Osoblyvosti ikon sviatoi triitsi myrhorodskoho ta pereiaslavskoho polkiv XVII–XVIII stolittia [Features of the icons of the Holy Trinity of the Myrhorod and Pereiaslav regiments of the XVIII–XVIII centuries]. *Ukrainian art discourse*, 4, 134–140. <https://doi.org/10.32782/uad.2024.4.19> [in Ukrainian].

14. Deluga, W. (2022). Ukrainian art. The past and present of scientific research. *Academia letters*. <https://doi.org/10.20935/al5720>.

15. Panofsky, E. (1939). *Studies in iconology. humanistic themes in the art of the re- naissance*. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/studiesiniconolo00pano>.